

УДК 316.75

В. П. Павленко, ст. викладач,
Н. Д. Світайло, к. філос. н., доцент

ЕЛЕМЕНТИ ІМПЕРСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ: ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Анотація. На основі комплексного аналізу способів владарювання, підкорення та контролю, за допомогою якого метрополія підкорює собі інші народи, у статті окреслено базові елементи імперської ментальності як ресурсу. Виділені елементи співвіднесені з наявним досвідом їх формування та застосування у сучасній Росії, яка активно намагається накопичити у себе цей ресурс та трансформувати його у політичні, соціальні та статусні вигоди. Робиться висновок про слабкість ідеологічних імперій та про нові можливості інформаційних впливів, що значно ускладнює завдання подолання імперської ментальності.

Ключові слова: імперія; імперська ментальність; ідеологія.

В. П. Павленко, ст. преподаватель,
Н. Д. Свитайло, к. филос. н., доцент

ЭЛЕМЕНТЫ ИМПЕРСКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ: ОПЫТ ИССЛЕДОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Аннотация. На основе комплексного анализа способов господства, подчинения и контроля, с помощью которого метрополия покоряет другие народы, в статье обозначены базовые элементы имперской ментальности как ресурса. Выделенные элементы соотнесены с имеющимся опытом их формирования и применения в современной России, которая активно пытается накопить в себе этот ресурс и трансформировать его в политические, социальные и статусные выгоды. Делается вывод о слабости идеологических империй и о новых возможностях информационных воздействий, что значительно усложняет задачу преодоления имперской ментальности.

Ключевые слова: империя; имперская ментальность; идеология.

V. P. Pavlenko, Senior Lecturer,
N. D. Svitailo, Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor

ELEMENTS OF IMPERIAL MENTALITY: EXPERIENCE OF THE STUDY ON THE EXAMPLE OF MODERN RUSSIA

Urgency of the research. In today's conditions there is an informational offensive of external forces, which seeks to impose on society and its leaders their mental and value stereotypes through both political pressure and through active media broadcasting.

Target setting. A new conceptual approach to the analysis of the empire as a form of political organization is needed.

Actual scientific researches and issues analysis. This article is based on the author's methodological approaches to the definition of the stages of the development of empires published earlier (Pavlenko, V. P., Svitailo, N. D. (2016). *Etapy evoliutsii imperii: sutnisnyi pidkhid* [Stages of evolution of empires: an essential approach]. *Problemy sotsialnoi roboty: filozofiiia, psykhohohiia, sotsiolohiia* Social work issues: philosophy, psychology, sociology, 2(8), 115-123]. Drawing on the development of foreign and domestic researchers (M. Doyle, D. Lieven, M. Beissinger O. Motil, D. Voloshin, A. Fisun, O. Batalov [18] and others), the main differentiating feature of each stage of the empires evolution (and their corresponding type) is the forceful resource through which the metropolis conquers other nations.

Uninvestigated parts of general matters defining. It is important to analyze the mental features that serve as key, essential features of modern empires.

The research objective. Allocated elements in the research will be compared with the existing experience of their formation and application in modern Russia, which actively tries to accumulate this resource and transform it into political, social and status benefits.

The statement of basic materials. *Modern empires have lost much of their external attributes, but one should not underestimate their ability to mimic. Moreover, their strength is predominantly held not by real political or military power, but by the belief of its provinces and colonies in this power, by the fear of it and by the penetration of the social space by an insidious imperial mentality.*

Conclusions. *The results of a generalization of even a small array of information indicate both the weakness of ideological empires and the new possibilities of information influences, which greatly complicates the task of overcoming imperial mentality.*

Keywords: *empire; imperial mentality; ideology.*

DOI 10.25140/2412-1185-2017-2(10)-63-71

Актуальність теми дослідження. На фоні досить поширеного у масовій свідомості уявлення, що вік імперій минув, ще більш актуальним є детальний аналіз не лише їх зовнішніх атрибутів, таких, як зброя чи засоби комунікацій, але й нових типологічних форм існування імперій та ресурсів, які активно застосовуються у нових умовах. Адже використання широкого комплексу високотехнологічних та високоорганізованих способів владарювання, підкорення та контролю, які є в арсеналі сучасних імперій, здатне змінити їх зовнішній образ, залишивши незмінною їх сутність саме як імперій. Вони еволюціонували якісно і навчилися виглядати так, що їх майже і не сприймають як імперії, проте по суті ведуть саме імперську політику. І будь-якій національній державі варто враховувати існуючі загрози, бути пильними і уважними до пропозицій і впливів з боку держав-сусідів.

Однією з умов податливості зовнішньому культурно-інформаційному впливу в країні мають бути наявні вагомі внутрішні чинники, зокрема ідеологічний хаос в політичній еліті і брак самостійних лідерів, відсутність визнаного всім суспільством єдиного базису цінностей, конфлікт етнічних культур або когнітивно-сміслових векторів між різними соціальними класами. Неважко помітити, що всі ці суперечності є в сьогоденній Україні, включно із когнітивно-сміською різновекторністю. Саме в цей момент і відбувається інформаційний наступ зовнішніх сил, що прагнуть нав'язати і суспільству, і його лідерам свої ментальні й ціннісні стереотипи шляхом як політичного тиску, так і шляхом активного медійного транслювання.

Саме тому дослідження особливостей функціонування таких державних утворень як імперії на сучасному етапі є сьогодні вкрай актуальним – як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Постановка проблеми. На наш погляд, проблема, яка не лише стримує сьогодні формування нового концептуального підходу до аналізу імперії як форми політичної організації, але й не сприяє усвідомленню загроз, які походять від модифікованих форм сучасних імперій, полягає у тому, що дослідники намагаються охопити одним визначенням декілька принципово різних типів імперій, які варто розглядати окремо. Крім того, дослідники активно вивчали серйозні відмінності між імперіями і пробували їх класифікувати [18], не зосереджуючись на ментальних особливостях держав, які завжди виступають основою як силових ресурсів, за допомогою якого метрополія підкорює собі інші народи, так і масштабних змін у політичній, соціальній і культурній сферах суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана стаття базується на сформульованих авторами методологічних підходах до визначення етапів розвитку імперій, оприлюднених раніше (Павленко В. П., Світайло Н. Д. Етапи еволюції імперій: сутнісний підхід // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. - № 2 (8), 2016, С. 115-123). Спираючись на розробки зарубіжних та вітчизняних дослідників (М. Дойл, Д. Лівен, М. Бейссінджер, О. Мотиль, Д. Волошин [4], О. Фісун і О. Баталов [18] та інші), головною диференціюючою ознакою кожного етапу еволюції імперій (і відповідного їх типу) було обрано той силовий ресурс, за допомогою якого метрополія підкорює собі інші народи, який намагається накопичити у себе завдяки цьому підкоренню і за рахунок якого потім живе, трансформуючи його у соціальні та статусні вигоди для власного населення: ресурс військової сили, політичної, ідеологічної, економічної або інформаційної. Запропонований підхід базується не на віднесеності певної імперії до хронологічних рамок історії європейської чи якоїсь іншої цивілізації, а дозволяє простежити сутнісні характеристики імперії на конкретному етапі її розвитку. Адже сьогодні деякі з них мають ознаки декількох типів, віддзеркалюючи особливості нинішнього глобального світу та можливостей інформаційних технологій.

Виділення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Найбільш поширений серед дослідників історичний підхід лише дозволяє простежити характерні для різних епох типи імперій та частково - істотні відмінності різних типів, у т.ч. ті підвалини, на яких був заснований успіх подібних державних утворень. На наш погляд, важливо аналізувати і ті ментальні особливості, які виступають ключовими, сутнісними ознаками сучасних імперій, чому й присвячена дана стаття.

Постановка завдання. Отже, в рамках даної статті ми ставимо завдання на основі раніше сформульованих сутнісних ознак імперій окреслити базові елементи імперської ментальності як ресурсу. Виділені елементи в рамках дослідження будуть співвіднесені з наявним досвідом їх формування та застосування у сучасній Росії, яка активно намагається накопичити у себе цей ресурс та трансформувати у політичні, соціальні та статусні вигоди.

Виклад основного матеріалу. Сучасні імперії втратили значну частину своїх зовнішніх ознак, проте не варто недооцінювати їх здатність мімікрувати. Тим більше, що їх сила переважно тримається не на реальній політичній чи військовій могутності, а на вірі її провінцій та колоній у цю могутність, на страху перед нею і просочення соціального простору підступною імперською ментальністю.

Імперська ментальність виявляється не тільки в страху і вірі у нездоланність метрополії, але й у схильності до змовницьких методів боротьби та владарювання, до надмірних ідейних компромісів і укладання аморальних союзів із противниками імперії, до безпринципності у виборі засобів і нестворенні моральних авторитетів. Саме тому долання імперського впливу буде ефективним не так завдяки політичним зусиллям, як завдяки культурно-смісловим, - у вигляді морального підняття над залишками імперської ментальності.

Спробуємо сформулювати елементи імперської ментальності. Ядром ідеології імперії (і насамперед – Російської) є якась *конспірологічна теорія* (або навіть декілька), котра компенсує, «лікує», так би мовити, *комплекс національної меншовартості* за допомогою ідеологічно нав'язаного *почуттям великодержавної зверхності*. Національна меншовартість виникає, поперше, через пропагандистське знецінення і навіть *шельмування усього національного* (підтриману *імперським гумором*, який завжди знущається із «недолугості» всіх інших націй, крім титульної), а по-друге, через об'єктивний брак справді гуманітарних досягнень (реалізованих у себе винаходів, впроваджених наукових теорій, чесності й ефективності державного управління, великих людей, що були би авторитетними для всього суспільства завдяки своїй моральній позиції та відповідним вчинкам на вищих посадах, а не завдяки кількості захоплених територій і знищенням ворогів). Очевидно, що долати почуття меншовартості слід якраз гуманітарними досягненнями нації та їх розумною пропагандою.

Річ у тім, що людська психологія – це настільки складна і витончена система, що обманути її остаточно і повністю майже неможливо. А тому навіть «зомбована» із дитинства галасливою та безальтернативною пропагандою людина, маючи мінімальну освіту й обмежені інтелектуальні здібності, все одно в глибині душі відчуває, коли її обманюють і примушують робити щось погане, нехай і під «священними» гаслами. Саме тому вона насправді не пишається тим, що робить - разом із усією країною - в плані розширення й посилення імперії, а відтак і відчуває меншовартість по відношенню до тих країн, що живуть мирно, нікого ні в чому не підозрюють і не звинувачують, але, натомість, спокійно вирішують побутові, соціальні, економічні й усі інші проблеми, виходячи на все більш високий рівень життя, - як матеріальний, так і моральний.

А після ідеологічної компенсації даної меншовартості виявляється марним звинувачувати носіїв імперської ментальності з моральних позицій, оскільки будь-які закиди на свою адресу вони розцінюють як провокації та підступи людей, що заздрять їхній «величчю», а тому чим більше їм дорікають, тим більше вони собою пишаються. Пишаються, щоправда, публічно і демонстративно, аби приховати внутрішні сумніви навіть від самих себе, а в результаті не роблять моральних висновків із власних підлих рішень і дій і з іще більшим запалом пускаються в конспірологічні обґрунтування критики і претензій до них з боку решти людства.

Тому цей ідеологізований комплекс державної вищості та національної меншовартості стає основою безглуздо-впертого *невизнання зроблених помилок* як на політичному, так і на індивідуальному рівні. Ніхто ніяких, навіть найменших помилок не визнає, а тому і не робить із них жодних висновків, що і породжує горезвісне постійне «наступання на ті самі граблі». А з іншого боку – дріб'язково приписують собі всі можливі, навіть абсолютно чужі заслуги. Це прояв

все тієї ж *несформованості автономної особистості* підданих, що притаманна і військовій імперії, і політичній, і ідеологічній: імперія не потребує їхньої самостійності й діловитості, а тому і стимулює лише їх «стадність»¹.

Ще одним проявом цього комплексу державної вищості є зарозуміле небажання і *невміння вчитись* іншим мовам та іншим традиціям, тобто збагачуватися духовно через інтегрування в іншомовне й іншокультурне суспільство, в якому вони постійно, і навіть не одним поколінням живуть. І після цього такі люди дивуються, що до них насторожено і глузливо ставляться в країні перебування та розповсюджують чутки про їх нецивілізованість. Носії імперської ментальності називають це упередженістю і, не шукаючи її підстав, пояснюють заздрістю. І спростовувати це – даремно: комплекс вульгарних ідей і примітивних рис особистості замикається у хибне коло імперської ментальності, - вихід з якого потребує чималої мужності й чесності, а тому більшості носіїв він не під силу.

А для остаточного закріплення цієї ментальності імперія створює «*політичну релігію*» [12, С. 35-49], що має наднаціональний і надконфесійний характер, тобто виявляє байдужість і навіть *ворожість до виявлення усіх національних та конфесійних відмінностей*, та освячує служіння державі у якості вищої цінності й особистої мети. Крім того, політична релігія формує есхатологічну екзальтацію «священної війни»: *маніхейськи-антагоністичне роздвоєння світу* на «своїх» і «чужих» (з якими можна робити все що завгодно) та «*подвійні стандарти*» у законності й моралі, а також фанатичну віру в те, що успіх у цій війні і, зрештою, особисте щастя залежать виключно від беззастережного *виконання волі вождя* (харизматичного лідера), бездумне служіння якому підноситься *до рівня культу*.

Цей політичний культ і фанатизм мали об'єктивну причину. Вступивши із запізненням у ринкову економіку і не маючи накопичених завдяки колоніям багатств тієї ж Англії, Франції або Іспанії, СРСР повинен був форсовано експлуатувати наявні колонії, тобто знову замість інтенсивного розвитку вдалились до екстенсивного. А для цього комуністична імперія змушена була по максимуму використати людський ресурс метрополії – знання, розум, самовідданість та ентузіазм. Таке завдання передбачало досягти набагато більшого, аніж корислива ідентифікація себе із імперією, а саме - досягти фанатичної відданості людей владі і тоталітарної єдності суспільства з нею. Саме тому чванливий шовінізм розростається тут до людиноненависницької класової ненависті, а «цивілізаторська» місія (як це називалося в усіх інших колоніях) – до найвищої, священної мети побудови земного раю, комунізму.

Спробуємо оцінити, наскільки сьогоднішня Росія відповідає деяким із цих ознак, особливо – спірним². Так, віра в будь-які теорії змови може вважатися чимось анахронічним, рідкісним і неможливим, принаймні, для інтелігентної людини. Однак навіть простий перелік авторів і книг із цієї тематики, розповсюджуваних у сусідній країні доказує, що там так не вважають, а значить не лише не засуджують, але підтримують ці теорії на державному рівні. Найбільш відомі, а відтак і впливові конспірологи РФ – це: В.Р.Мединський (фахівець із зв'язків з громадськістю, публіцист і письменник, Міністр культури Російської Федерації з 2012 року, сподвижник головного путінського ідеолога В.Суркова, автор серії книг «Міфи про Росію», в яких переконує, що всі несхвальні оцінки російських звичаїв, подій та постатей були в підривних цілях замовлені владою Англії, Німеччини та інших країн, починаючи ще з XV століття), О.А.Матвейчев (фахівець із історії філософії та політтехнології, колишній співробітник Адміністрації Президента РФ та Передвиборного штабу Д.Медведева, який у своїх книгах доводить, що інформаційні війни та фальсифікація історії почалися іще з Гомера і що зараз Росії треба протистояти маніпуляційному натиску Заходу), М.В.Старіков (інженер, фахівець по рекламі, комерційний директор «Першого каналу» в Санкт-Петербурзі, автор непримиренно антизахідних, прорадянських та просталінських книг; зараз під грифом «М. Старіков рекомендує прочитати» видається серія книг, спрямованих проти «очорнення» російської історії), О. Г. Дугін (соціолог, лідер руху за створення євразійської наддержави, радник Голови Держдуми РФ, автор конспірологічних теорій), К. П. Петров (генерал, лідер конспірологічної напів-секти КОБ), В. М. Зазнобін (інженер, один із

¹ Саме через принципову особистісну несформованість таких людей російський політичний філософ А.Окара називає їх «люмпенами» [11].

² Звичайно, для нашої країни важливіше оцінити стан власної ментальності, - проте це виходить за рамки даного розгляду.

засновників КОБ), В. О. Єфімов (економіст, ректор Санкт-Петербурзького державного аграрного університету, автор книг про мондіалістську змову - приховану глобальну, наддержавну владу, ідеолог КОБ), О. А. Платонов (економіст, найвідоміший пропагандист «жидомасонської змови»), А. М. Буровський (історик, філософ, колишній парламентський помічник В. Медінського, який тепер критикує його за недооцінку «єврейської загрози», автор книг про єврейський світовий уряд), Г. П. Клімов (псевдонім І.Б.Калмикова, радянсько-американського письменника-перебіжчика, автора книг конспірологічного й евгенічного змісту), Ю. І. Мухін (промисловець і винахідник, автор книг про те, як «сіоністи» вбили й опорочили Сталіна), О. В. Шубін (історик, автор шкільного підручника «Новітня історія. XX століття», в якій обґрунтовується доцільність усіх злочинів радянської влади), А. І. Фурсов (соціолог, фахівець із геополітики, автор псевдоісторичних книг, обілюють Івана Грозного), О. Б. Горянін (журналіст і письменник, що спеціалізується на обілюванні Івана Грозного), І. В. Пихалов (публіцист, автор книги «Велика оббредана війна» та Інтернет-проекту «За Сталіна!»), Максим Калашников (псевдонім журналіста В. О. Кучеренка, пише алармістські книги про американську загрозу, вважається ідейним натхненником Путіна), М. Б. Смолін (історик, автор книг, що звеличують ідею і практику Російської імперії, українців не вважають окремою нацією, а «українство» оголошують результатом уніатської «духовної зради»).

Може видаватись перебільшенням близькість сьогоденної Росії до стану ідеологічної імперії, тобто – до тоталітарного режиму із нав'язуванням єдиної ідеології, - агресивної та людиноненависницької (такої, як нацистська або більшовицька). Однак насправді в Російській федерації великими накладками видається уся відома в світі, дискредитована і заборонена соціалдарвіністська, расистська, антисемітська та нацистська література, а також книги, що захоплено і шанобливо описують фашистське мистецтво, історію і тактику різних родів гітлерівських військ, їх зброю і нагороди, окультні ідеї Третього Рейху тощо. Зокрема видається ціла «Бібліотека расової думки», де опубліковані книги про «расову чистоту» вже нібито й призабутих авторів, і сучасних (яких менше, бо епоха расових упереджень в розвинутих країнах вже минула), - таких, як Жорж Ваше де Лапуж, Л. Ф. Клаусс, Ганс Ф. К. Гюнтер, Дж. Філіпп Раштон, Генрі Форд, Карл Штрац, Річард Лінн, Юліус Евола, Ернст Крік, Е. Дюрінг, Х. С. Чемберлен, Жозеф Артур де Гобіно, А. Розенберг, не кажучи вже про доморощених ідеологів на кшталт В. Б. Авдєєва, А. М. Савельєва, Б. А. Діденко, А. М. Іванова, В. М. Жукова, К. Пензєва, С. Корміліцина (з такою книгою, як «СС – мир для ариєв»), М. Веллєра (з книгою «Заговор сионских мудрецов») або С. Баландіна (з книгою «Основы научного антисемитизма»).

А вже книги, присвячені різним ідеям російського великодержавного націоналізму неможливо перелічити, і навіть щоби систематизувати їх за напрямом і рівнем аргументації, знадобиться окреме, трудомістке дослідження.

Серед них є квазі-наукові книги, що доводять «істинно арійське» походження росіян (наприклад, А. Буровського «Арийская Русь. Ложь и правда о высшей расе», А.Клесова «Происхождение славян и других народов: Очерки ДНК-генеалогии», Олександра Пересвета «Русские – покорители славян» тощо), а є безсоромні підтасовки й дилетантські вигадки про те, як усі мови світу вийшли з російської та спотворили, погіршили її настільки, наскільки від неї віддалились (зокрема опуси А.Драгункіна «5 сенсаций», В. А. Чудінова «Русские руны», М. Задорнова «Слава Роду!», Н. В. Левашова «Россия в кривых зеркалах»). Є розраховані на невибагливих і наївних читачів книги в жанрі «folk history» про споконвічну російську язичницьку релігію Вед (із свастикою-«коловратом»), прадавні мудрі звичаї, занепащені чужорідним християнством та іншими новаціями аж до фаст-фуду й Інтернету (згадаємо Л.Прозорова «Боги и касты языческой Руси», В.Істархова «Удар Русских Богов», О.І.Асова «Свято-Русские Веды», О.Ю.Хіневича та М.І.Іванова «Славяно-Арийские Веды. Части 1-4»). Окремим напрямом ідуть антисемітські, антиамериканські, антиукраїнські книги, що мають звеличити російську націю за рахунок приниження всіх інших, або розповідають, як в усіх країнах проводять фізичний і культурний геноцид росіян, оскільки не можуть винести їх природної вищості (книги І. Р. Шафаревича «Русофобия: десять лет спустя» та «Русский народ в битве цивилизаций», М. Б. Смоліна «Тайны русской империи» чи О. В. Семенової «На этнической войне»).

Що ж до подвійної моралі, то варто згадати навіть не демонізацію української боротьби із терористами при висвячуванні власної боротьби із ними, а недавній випадок із шахрайством

російських дипломатів у США, які попри свою – дещо підозрілу навіть – заможність, не стидались видурювати дріб'язкові виплати Medicaid, призначені для допомоги малозабезпеченим американським пацієнтам (дипломати взагалі не мали на неї права) [1]. І російська преса не тільки не засудила це (адже злочин є злочин), а ще й із зловтіхою та гордістю повідомила не тільки про суми, які дипломати за дев'ять років видоїли із довірливої системи соцзабезу, але й про покупки тими ж повпредами Росії товарів у дорогих бутиках, і про те, як ті ж самі, нібито незможні пацієнти завищували свій дохід у паперах на отримання американських кредитних карт. Схоже, росіяни вважають, що на війні всі засоби придатні, - незрозуміло тільки, чому вони думають, що іде війна?

А втім, імперія завжди воює, вона не може зупинитись. Вона безперервно шукає і знаходить «ворога», провокує його, налаштовує своїх підданих на боротьбу гладіаторськими боями або фільмами про війну, прославлянням лише військових героїв і військових свят, і взагалі – життям в умовах постійного додання самостворених труднощів і здійснення подвигів, що компенсують халатність та неорганізованість влади. Саме такі риси імперії і потрібно Україні залишити в минулому, шукаючи власних – і не тільки військових – героїв, власні цінності та власні моральні авторитети.

Все це, безперечно, є проявом імперської політики з боку Росії, а от чи виконує вона позитивну, за визначенням, функцію в розвитку нашої країни або світової системи? Тобто, чи можна вважати, що імперія, відповідно до свого історичного призначення, об'єднує роздроблену (культурно й ідеологічно) державу? На наш погляд, ні: якби вона явно й відкрито вступила у конфронтацію, то це, напевно, змусило би жителів України насправді об'єднатися, але інформаційна імперія не вип'ячує свою роль у подіях, а тому багатьом людям в Україні здається, що вони борються одне з одним, - а це лише поглиблює розкол. А крім того, Російська імперія майже не веде справді смислової війни, - вона підтримує конфлікт у нашій країні засланням своїх диверсантів та фінансуванням обстрілів, і при цьому хоче не стільки підкорити всю Україну своєму впливу, скільки помститися їй за власні зовнішньополітичні невдачі, щоби «іншим неповадно було».

Смислову війну Російська імперія веде, хіба що, на власній території, переконуючи своїх громадян, що вона все ще велика держава, її все ще бояться і вона все ще може розширюватися, захоплюючи нові території. Очевидно, що це прояв політичної та ідеологічної імперії, між якими Росія зараз і коливається: для першого варіанту обов'язковим є фізичне захоплення нових колоній, а для другого – ідеологізація та внутрішня колонізація свого населення³. Але і у себе, і в Україні російська пропаганда не стільки нав'язує нові смисли та цінності, скільки регресує до колись ефективних, а нині – архаїчних, мракобісних цінностей сталінізму та опричнини Івана Грозного. І це аж ніяк не є «соціологічною пропагандою» (за Ж. Еллюлем) та «м'якою силою» (за Дж. Наєм) [15], - тут немає демонстрації привабливого способу життя та цінностей, що за ним стоять, немає тонкого розрахунку та високої майстерності здійснення впливу, а є лише груба сила і явне роздратування, що вона не діє.

Що ж собою являє нинішня Російська імперія? Вона фактично повернулася до етапу політичної імперії, який почався ще за Золотої Орди та Івана Грозного. Росія остаточно стала імперією (і за назвою, і по суті) завдяки політичним змінам Петра I, котрий створив «взірцеву поліцейську державу», де абсолютна влада монарха обмежувалась лише двірськими переворотами⁴. Іще О. І. Герцен зазначав посилені петровськими реформами «відрив» дворянства від народу і суперечності всередині «шляхетства», яке ще не встигло на той час стати справжнім феодальним класом, а тому і не могло проводити самостійну та послідовну політику; на його думку, нічим не обмежена концентрація та персоніфікація влади була причиною нестійкості та вразливості становища самого монарха.

Це аж занадто схоже на сьогоднішню Росію: клас буржуазії так і не зумів стати самостійною політичною силою, і вся політична система тримається лише на монопольній владі Президента, який найбільше боїться сучасних «двірських переворотів». Саме тому він хворобливо сприймає критику опозиціонерів, оцінюючи її виключно як інтриги та зазіхання на його престол, і надміру боїться «кольорових революцій», вважаючи їх спокусливим прикладом удалих переворотів. На

³ Причому невміння підняти державну організацію все більше схиляють її до варіанту ідеологічної імперії.

⁴ За словами Мадам де Сталь це була «абсолютна влада, обмежена удавкою».

основі цієї політичної вразливості навколо кожного керівника і власника Російської імперії (царя, імператора або президента) формується своя «теорія змови», - ідея про оточення країни колом її фанатичних ворогів, які от-от на неї накинуться. Цей «алармізм» дозволяє жодним чином не займатися підвищенням організації державного управління та інфраструктури (чим славилася, наприклад, Римська імперія), стимулюванням економіки та контролем за збором податків (як в Османській імперії), а тим більше – піклуванням про рівень життя людей, - мовляв, не до того!

Сьогоднішня Російська імперія доповнила ці політичні технології лише використанням Інтернету і соціальних мереж, завдяки яким можна більш всеохоплююче й оперативно підслуховувати висловлювання своїх підданих і «нашіптувати», вкладати їм у голови цілі для скерування своєї люті. І тут виявляється, що різко погіршений і взагалі – низький рівень життя і головне – рівень цивілізованості підданих – це навіть благо для імперії: якби вони жили краще, то почали би цікавитись браком порядку й організованості, корупцією і свавіллям, а в алармізм вони би вірили неохоче і не масово. І так, власне, і було, і зрештою вилилося у щось на зразок Майдану на московській Болотній площі у 2012 році. І якби не сталося Революції в Україні і наступних подій у Криму і на Донбасі, то Росія знайшла би інший привід, як викликати протистояння із Заходом (а фактично – із цілим світом) і завдяки цьому знову опинитися «в облозі», у «колі ворогів», а значить – «затягти паски» у споживанні і злитися за це на будь-кого, крім власного уряду. А відтак можна не вкладати гроші в «людський капітал» розвитку компетенцій, який в усіх розвинутих країнах дає найбільший приріст доходу, не вкладати в «соціальний капітал» довіри й доброзичливості, який чітко вирізняє багаті країни від бідних, а навпаки – підтримувати невиправдано низький, відсталий спосіб життя, щоби формувати ментальність людей, здатних на будь-які деструктивні й жорстокі дії. Як відомо, мінімум цивілізації – це хліб та права людини. Вище цього рівня можна сперечатись, критикувати і покращувати, а нижче – лише воювати [17, С. 293]. На жаль, і у двадцять першому столітті ця схема, як бачимо, працює і приносить російській імперії зовнішньо- і внутрішньополітичні дивіденди. Однак навіть у недалекій перспективі вона є цілковито програшною, і саме тому від неї відмовились усі її палкі прихильники, - і Китай, і Куба, і В'єтнам (і Росія намагалася до 2012 року), - а чіпляються за неї лише КНДР і Російська Федерація.

Основна хиба імперської ідеології Росії – саме у її архаїчності, примітивності і «дикості» для сучасного світу. Щоби піднятися на вищу ступінь політичного розвитку, держава мусить, зокрема, не паразитувати на двох-трьох застарілих прийомах пропаганди і двох-трьох записних пропагандистах (на кшталт Кисельова і Соловйова), а постійно шукати нових людей і нові ідеї, проводити їх чесне змагання і неупереджений відбір. Але все це сьогодні не видається можливим: державний апарат надміру централізований, неповороткий і складається із чіхось протеже, тобто людей, які здатні лише виконувати примхи свого «патрона» і абсолютно нездатні на самостійність. Такою є внутрішня логіка імперсько-вождистської системи, і саме тому Росія знову і знову змушена до неї повертатися.

Імперська ментальність сучасної Росії (і всіх, хто перебуває в орбіті її впливу) є, зрештою, люмпенською ментальністю, тобто ментальністю людей, яким нічого втрачати і які, через це, нікого й нічого не жаліють, які мають украй низькі зазіхання і більше налаштовані мститися і руйнувати, аніж будувати і покращувати, які хочуть мати вождя, котрий все за них «порішає» і не хочуть мати зайвої свободи вибору та поведованих нею сумнівів (згадаймо «Втечу від свободи» Е.Фромма), а тому більше схильні об'єднуватися в армійські лави, а не у творчі колективи.

Тож «люмпенство» - це не просто стан вимушених маргіналів, «бомжів» і злиденних осіб, - ні, це стан людей, які можуть жити достатньо забезпечено, але при наявності обов'язкового дефіциту в якихось моментах, важливих для цивілізованого життя (хоча б ті самі права людини, які може зухвало й безкарно порушити будь-який, найнижчий представник влади), наявності звички до залежності від держави і до перебування на державному забезпеченні (дитсадок, школа і т.д.), а також упевненості, що держава має допомогти в будь-якій ситуації (звинувачувально-утримуванська психологія, мовляв «держава мене до цього довела, тож нехай вона і годує»), «хижацького», безвідповідального ставлення до спільної власності [17, С. 169-173] і водночас – неповаги до приватної власності, до індивідуальних здібностей та заслуженої різниці у результатах, схильності до об'єднання здобутків та їх рівного поділу (ментальність бандитського «об-

щака»), взаємної недовіри («нікого не шкода»⁵), низького рівня участі батьків і оточення у вихованні та навчанні дітей, браку усталених традицій і заміни їх державним і кримінальним контролем (т.зв. «непрямий контроль», характерний для імперій), обмеженості свободи вибору місця проживання, фізичної тісноти на роботі і вдома, нерозвинутих матеріальних і моральних умов праці та відпочинку, обмеження свободи професії та місця роботи (низька освіта та кваліфікація, малий словниковий запас⁶, а отже – «функціональна неграмотність»), при наявності заохочувальної медійною політикою держави схильності до псевдонауки та псевдокультури (примітивної «попси» та вульгарної, шарлатанської містики), практичної неможливості вертикальної соціальної мобільності (відсутність легальних перспектив і схильність до аномії [8, С. 49], небажання вчитися і працювати), відсутності свободи думки та слова (державна цензура і ненависть корпоративних груп до інакодумства), конформізму й потреби перебувати в страху [13, С. 39] для його виправдання, психологічної заляканості та схильності залякувати (соціальне середовище із домінуванням авторитарних особистостей, а відтак і корупції, адикцій, примирливого чи навіть шанобливого ставлення до злочинності стимулює зростання «негативного людського капіталу» [9]), схильності до вертикальної суспільної ієрархії, соціалізованої тиранічно-неспівчутливими відносинами в сім'ї і в корумпованих соціальних інститутах⁷ (служби соціального забезпечення та правопорядку, школа [2, С. 135] і сім'я формують некритичність щодо влади), «недалекоглядного гедонізму» (тобто характерної для підліткових банд нерозважливості у реалізації імпульсивних бажань [10, С. 320; 13, С. 101-102]) і нераціональності у поведінці (зокрема, невміння розпоряджатись грошима, а тому – постійна їх нестача, навіть при достатніх доходах), а також переважання мотивації уникання невдачі, а не мотивації досягнення успіху (наприклад, серед бідних лише 8% систематично займаються самоосвітою, тоді як серед забезпечених людей – 27% [3]). І чим гірше ситуація в країні, тим сильніші ці «придонні» почуття, фобії та комплекси [7].

Висновки. Запропонований нами підхід та проведений аналіз хоч і не є вичерпними, все ж дозволяють простежити базові елементи імперської ментальності як ресурсу та можливості його використання у сучасних умовах. Результати узагальнення навіть невеликого масиву інформації свідчать як про слабкість ідеологічних імперій, так і про нові можливості інформаційних впливів, що значно ускладнює завдання подолання імперської ментальності.

Література

1. Абаринов, В. Материнский капитал, теперь и в Америке [Електронний ресурс] / В. Абаринов // Совершенно секретно. – 2014. - №1 (296). - Режим доступу: <http://www.sovsekretno.ru/articles/id/3984/>
2. Бестужев-Лада, И. В. Народное образование: экспертное мнение / И. В. Бестужев-Лада // Социологические исследования. - 1998. - № 10. - С. 132-135.
3. Бим-Бад Б. М. Психология и педагогика: просто о сложном [Електронний ресурс] / Б. М. Бим-Бад. - М.-Воронеж, 2010. - 144 с. - Режим доступу: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=183&binn_rubrik_pl_articles=107
4. Волошин, Д. А. Феномен империи в мировой истории: Рим: учебное пособие [Електронний ресурс] / Д. А. Волошин/ под. ред. С. Л. Дударева. - Армавир, 2013. - 156 с. - Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=f0p_CgAAQBAJ&pg=PA2&lpg=PA2&dq=2.%09Волошин
5. Гидденс, Э. Социология / Э. Гидденс. - М, 1999. - 726 с.
6. Гофман, А. Б. Мартовские тезисы о социологии равенства и неравенства / А. Б. Гофман // Социологические исследования. - 2004. - № 7. - С. 23-26.
7. Дубин Б. У нас бдительность коммунальной кухни возведена в ранг госполитики [Електронний ресурс] / Б. Дубин // Новая газета. - 03.06.2013 - Режим доступу: <http://www.novayagazeta.ru/arts/58429.html>
8. Козырева, П. М. Межличностное доверие в контексте формирования социального капитала / П. М. Козырева // Социс. - 2009. - №1. - С.43-54.
9. Корчагин, Ю. А. Отрицательный человеческий капитал производит хаос и нищету [Електронний ресурс] / Ю.А. Корчагин. - Режим доступу: <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=26>.
10. Коэн, А. Содержание делинквентной субкультуры / А. Коэн // Социология преступности. Современные буржуазные теории: сборник статей [пер. с англ.] под ред В. С. Никифорова. - М., 1966. - 368 с.

⁵ На думку Ф.Фукуями, у країнах, де міжособистісна довіра не поширюється далі членів сім'ї та найближчих родичів (Франція, Італія, Тайвань), основу економіки складають порівняно невеликі фірми, керовані членами однієї великої родини. А в регіонах, де міжособистісна довіра відсутня навіть серед родичів, найбільш стійкими соціальними структурами є мафіозні групи [19, С. 49-52].

⁶ Точніше – нерозвинутий «мовний код» (за Б.Бернстайном і ін.) [5, С. 401-402].

⁷ Експерти стверджують, що в сучасній Росії гострота проблеми бідності основної маси населення обумовлена не стільки нерівністю, скільки неефективністю правових інститутів, відсутністю гідних умов для життя та діяльності представників найбільш масових професій, а також слабкістю соціальної підтримки малозабезпечених верств населення [5, С. 26].

11. Окара А. Люмпены против Украины: Начало Третьей Мировой [Электронный ресурс] / А. Окара // Эхо Москвы. - Режим доступа: <https://echo.msk.ru/blog/okara/1314908-echo/>.
12. Мацеевич, И. В. Политические религии в современном мире [Электронный ресурс] / И. В. Мацеевич, С. А. Семедов // Вестник Института социологии. - 2012. - № 4. - Режим доступа: <http://www.vestnik.isras.ru/article.html?id=161>.
13. Найдорф, М. Очерки современной массовой культуры / М. Найдорф. - Одесса, 2013. - 267 с.
14. Паин, Э. Ксенофобия и национализм в эпоху российского безвременья / Э. Паин // Pro et contra. - 2014. - №1-2. С.34-53.
15. Пономарева, Е. Железная хватка мягкой силы [Электронный ресурс] / Е. Пономарева // Военное обозрение. - Режим доступа: <http://topwar.ru/25157-zheleznaya-hvatka-mygkoy-sily.html>.
16. Ремнев, А. В. Управляемая колонизация и стихийные миграционные процессы на азиатских окраинах Российской империи / А. В. Ремнев, А. Г. Суворова // Политика. - 2010. - № 3-4. - С.150-191.
17. Рокар, М. Трудиться с душой [Электронный ресурс] / М. Рокар; под ред. Л. М. Видясовой. - М. : Междунар. отношения, 1990. - 344 с. - Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=5072359>.
18. Фісун, О. А. Сучасні типології імперій: основні підходи та інтерпретації / О. А. Фісун, О. А. Баталов // Гілея: науковий вісник. - 2012. - Вип.63 (№ 8). - С. 522-526.
19. Фукуяма, Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: пер. с англ. / Ф. Фукуяма. - М, 2004. - 730 с.

References

1. Abarinov, V. (2014). Materinskii capital, teper i v Amerike [Mother's Capital, Now in America]. *Sovershenno sekretno – Top Secret, 1(296)*. Retrieved from <http://www.sovsekretno.ru/articles/id/3984/> [in Russian].
2. Bestuzhev-Lada, I. V. (1998). Narodnoe obrazovanie: ekspertnoe mnenie [Public education: expert opinion]. *Sotsiologicheskie issledovaniia – Sociological research, 10*, 132-135 [in Russian].
3. Bim-Bad, B. M. (2010). *Psikhologiya i pedagogika: prosto o slozhnom [Psychology and pedagogy: easily about complicated]*. Moscow-Voronezh. Retrieved from http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=183&bin_rubrik_pl_articles=107 [in Russian].
4. Voloshin, D. A. (2013). *Fenomen imperii v mirovoi istorii: Rim [The phenomenon of the empire in world history: Rome]*. S. L. Dudarev (Ed.). Armavir. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=f0p_CgAAQBAJ&pg=PA2&lpg=PA2&dq=2.%09Волошин [in Russian].
5. Giddens, A. (1999). *Sotsiologiya [Sociology]*. Moscow [in Russian].
6. Gofman, A. B. (2004). Martovskie tezisy o sotsiologii ravenstva i neravenstva [March theses on the sociology of equality and inequality]. *Sotsiologicheskie issledovaniia – Sociological research, 7*, 23-26 [in Russian].
7. Dubin, B. (June 03, 2013). U nas bditelnost kommunalnoi kukhni vozvedena v rang gospolitiki [The vigilance of communal kitchen is elevated to the rank of state policy]. *Novaia gazeta – New Newspaper*. Retrieved from <http://www.novayagazeta.ru/arts/58429.html> [in Russian].
8. Kozyreva, P. M. (2009). Mezhlchnostnoe doverie v kontekste formirovaniia sotsialnogo kapitala [Interpersonal trust in the context of the social capital formation]. *Sotsis – Socis, 1*, 43-54 [in Russian].
9. Korchagin, Iu. A. (January 21, 2010). *Otritsatelnyi chelovecheskii kapital proizvodit khaos i nishchetu [Negative human capital produces chaos and poverty]*. Retrieved from <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=26> [in Russian].
10. Cohen, A. (1966). Soderzhanie delinkventnoi subkultury [The content of delinquent subculture]. *Sotsiologiya prestupnosti. Sovremennye burzhuaznye teorii – Sociology of crime. Modern bourgeois theories*. (V. S. Nikiforova, Trans). Moscow [in Russian].
11. Okara, A. (May 06, 2014). Liumpeny protiv Ukrainy: Nachalo Tretei Mirovoi [Lumpeni vs. Ukraine: Beginning of the Third World War]. *Ekho Moskvy – Echo of Moscow*. Retrieved from <https://echo.msk.ru/blog/okara/1314908-echo> [in Russian].
12. Matsievich, I. V., Semedov, S. A. (2012). Politicheskie religii v sovremennom mire [Political religions in the modern world]. *Vestnik Instituta sotsiologii – Bulletin of the Institute of Sociology, 4*. Retrieved from <http://www.vestnik.isras.ru/article.html?id=161> [in Russian].
13. Naidorf, M. (2013). *Ocherki sovremennoi massovoi kultury [Essays on modern mass culture]*. Odessa [in Russian].
14. Pain, E. (2014). Ksenofobiia i natsionalizm v epokhu rossiiskogo bezvremeniia [Xenophobia and Nationalism in the Age of Russian Timelessness]. *Pro et contra, 1-2*, 34-53 [in Russian].
15. Ponomareva, E. (March 8, 2013). Zheleznaia khvatka miagkoi sily [“Iron grip” of soft power]. *Voennoe obozrenie – Military review*. Retrieved from <http://topwar.ru/25157-zheleznaya-hvatka-mygkoy-sily.html> [in Russian].
16. Remnev, A.V., Suvorova, A. G. (2010). Upravliaemaia kolonizatsiia i stikhiinye migratsionnye protsessy na aziatskikh okrainakh Rossiiskoi imperii [Managed colonization and spontaneous migration processes in the Asian suburbs of the Russian Empire]. *Politiia – Politiya, 3-4*, 150-191 [in Russian].
17. Rokar, M. (1990). *Truditsia s dushoi [To work with the heart]*. L. M. Vidiasova (Ed.). Moscow: Mezhdunar. otnosheniia. Retrieved from <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=5072359> [in Russian].
18. Fisun, O. A., Batalov, O. A. (2012). Suchasni typolohii imperii: osnovni pidkhody ta interpretatsii [Modern Typologies of Empires: Basic Approaches and Interpretations]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin, 63 (8)*, 522-526 [in Ukrainian].
19. Fukuiama, F. (2004). *Doverie: sotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniiu [Trust: social virtues and the path to prosperity]*. Moscow [in Russian].

Надійшла 12.10.2017

Бібліографічний опис для цитування:

Павленко, В. П. Елементи імперської ментальності: досвід дослідження на прикладі сучасної Росії / В. П. Павленко, Н. Д. Світайло // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. - 2017. - № 2 (10). - С. 63-71.